

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού 'Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και η Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και η πρώτη φάση του εθνοπατρισμού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής άμισθας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΔΙΑ: 'Η έθιμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ο Διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την 'Αρχαία ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονοϊ, Τροχάνης. Ένας μύθος άιστορίας του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ: 'Η έφημερίδα «Καμπάνια», όργανο των έλευδων και των νέων των συμφορώντων, Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα εκδόσεις της τυπογραφίας Γλακή με έπιμέλεια του έββα Γραβενίτου ανά χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πύση του Αύγουστίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι έμπορικες συντροφίες στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μεθιστορήματα, άγορά και παραγωγή του βιβλίου. Σέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βοεβόδα» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βορτιό ● Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κερής μελετητής του Bentham ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ «'ΑΝΔΡΑΓΑΘΕΙΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΒΟΕΒΟΔΑ» ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΒΙΒΛΙΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ BORTOLI

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.343](https://doi.org/10.12681/mnimon.343)

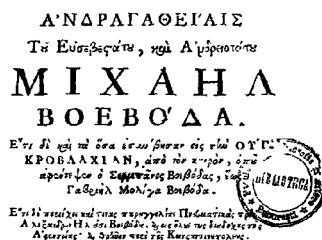
Βιβλιογραφική αναφορά:

ΗΛΙΟΥ Φ. (1985). ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ «'ΑΝΔΡΑΓΑΘΕΙΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΒΟΕΒΟΔΑ» ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΒΙΒΛΙΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ BORTOLI. *Μνήμων*, 10, 295–306. <https://doi.org/10.12681/mnimon.343>

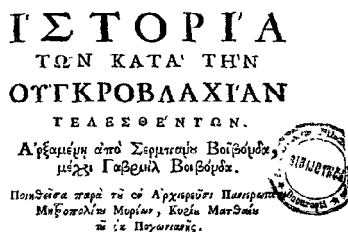
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ «ΑΝΔΡΑΓΑΘΕΙΩΝ ΜΙΧΑΗΛ ΒΟΕΒΟΔΑ»
ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΒΙΒΛΙΟΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ BORTOLI

Α'

Ἡ ἔκδοσις τοῦ 1760 τῶν Ἀνδραγαθειῶν τοῦ Μιχαὴλ Βοεβόδα δὲν ἔχει ἀκόμη ἐνταχθεῖ, κανονικά, στὶς συστηματικὲς βιβλιογραφίες τῶν ἐλληνικῶν ἐκδόσεων τῆς Τουρκοκρατίας. Εἴταν, πάντως, γνωστὴ σὲ εἰδικοὺς μελετητὲς τῆς ριμάδας τοῦ Σταυρινοῦ¹. Παρουσιάζω ἐδῶ τὴν περιγραφὴ τῆς ἔκδοσης ἀπὸ αὐτοψία² καὶ συμπληρώνω τὴν ἀνακοίνωσή μου μὲ σχολιασμένη παρουσίαση τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων τῆς τυπογραφίας τοῦ Bortoli ποὺ περιέχεται στὶς δύο τελευταῖες σελίδες τοῦ ἔργου.

Ε' ΝΕΤΙΉΣΙ, 1760.
Παρά Ἀντιοίῳ τῷ Βόρτολι.
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

Ε' ΝΕΤΙΉΣΙ, 1760.
Παρά Ἀντιοίῳ τῷ Βόρτολι.
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

1. D. Russo, *Studii Istorice Greco - Române*, τ. Α', Βουκουρέστι 1939, σ. 167.
V. Grecu, «Stavrinus, Eine gar schöne Erzählung über Michael den Wojewoden (Σταυρινοῦ, Διήγησις ὁραιοτάτη τοῦ Μιχαὴλ Βοεβόδα). Ein Venezianer Volksbuch», *Probleme der Neugriechischen Literatur*, τ. Γ', Βερολίνο 1960, σ. 203 - 204.

2. Στὴν ἐπισήμανση τοῦ ἀντιτύπου ὁδηγήθηκα ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ V. Grecu, ὁ π. Τὴν ἔκδοσις εἶχα ἐντάξει στὶς Ἀβιβλιογραφίες ἐκδόσεις [Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, τ. Α', Ἀθήνα 1973, σ. 318 - 328], ἀρ. 194. Ἡ Κορηλία Danielopolu καὶ ὁ Γιάννης Κράβ. με διευκόλυναν νὰ ἀποκτήσω μικροφίλμ τῆς ἔκδοσης. Ἔχουν, ξανά, τίς εὐχαριστίες μου.

Α'ΝΔΡΑΓΑΘΕΓΑΙΣ
 Τοῦ Εὐσεβεστάτου, καὶ Α'νδρειοτάτου
Μ Ι Χ Α Η' Λ
 Β Ο Ε Β Ο' Δ Α.

Ε'τι δὲ καὶ τὰ ὅσα ἐσυνέβησαν εἰς τὴν ΟΥ'Γ-
 ΚΡΟΒΛΑΧΙΑΝ, ἀπὸ τὸν καιρόν, ὅπου
 ἀφέντεψεν ὁ Σερμπᾶνος Βοεβόδας, ἕως
 Γαβριήλ Μολίγα Βοεβόδα.

Ε'τι δὲ περιέχει καὶ τινὰς παραγγελίας Πνευματικὰς πρὸς τὸν
 Α'λέξανδρον Ηλιασί Βοεβόδα, καὶ εἰς ὅλους τοὺς διαδόχους τῆς
 'Αφεντείας' καὶ θρῆνον περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

[ξυλογραφία]

Ε' Ν Ε Τ Ι' Η, Σ Ι, 1760.

Παρὰ Α'ντωνίῳ τῷ Βόρτολι.
 CON LICENZA DE' SUPERIORI.

στή σ. 51, νέος τίτλος:]

Ι' Σ Τ Ο Ρ Ι' Α
 ΤΩ'Ν ΚΑΤΑ' ΤΗ'Ν
 Ο Υ' Γ Κ Ρ Ο Β Λ Α Χ Ι' Α Ν
 ΤΕΛΕΣΘΕ'ΝΤΩΝ.

Α'ρξαμένη ἀπὸ Σερμπάνου Βοϊβόνδα,
 μέχρι Γαβριήλ Βοϊβόνδα.

Ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν Α'ρχιερεῦσι Πανιερωτάτου
 Μητροπολίτου Μυρέων, Κυρίου Ματθαίου
 Τοῦ ἐκ Πογωνιανῆς.

[ξυλογραφία]

Ε' Ν Ε Τ Ι' Η, Σ Ι, 1760.

Παρὰ Α'ντωνίῳ τῷ Βόρτολι.
 CON LICENZA DE' SUPERIORI.

80, σ. 136.— Στίς σ. 3 - 6 : ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΝΤΥΓΧΑΝΟΝΤΑΣ τῷ παρόντι ποιή-
 ματι πᾶσαν χαρὰν καὶ εὐφροσύνην παρὰ Θεοῦ. Ὑπογράφει : Ὁ πάντων ἐλάχι-
 στος, ἀλλὰ πιστὸς φίλος. Νέοφντος Ἱερομόναχος. σ. 7 - 9 : ΛΕΞΙΚΟ'Ν ΔΙΑ'
 ΤΑ' ΛΟ'ΓΙΑ ΤΑ' ΒΛΑ'ΧΙΚΑ, ὅπου περιέχει ἡ αὐτὴ Ἱστορία, κατὰ Ἀλφά-

βητον. σ. 10: κατάλογος πόλεων ποὺ κατέχονται ἀπὸ τοὺς Τούρκους «εἰς τὰ σύνορα τῆς Βλαχίας» ἀκολουθεῖ πίνακας τῶν Πρώτων καὶ Μεγάλων 'Οφφικίων τοῦ Βοεβόδα τῆς Βλαχίας: στή σ. 11 ἀρχίζουν οἱ 'Ανδραγαθεῖς μὲ τίτλο: ΔΙΗΓΗΣΙΣ ὉΡΑΙΟΤΑΤΗ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΒΟΙΒΟΝΔΑ. Πῶς ἀφέντευσεν εἰς τὴν Βλαχίαν, καὶ πῶς ἔκοψε τοὺς Τούρκους, ὅπου εὗρέθησαν ἐκεῖ· καὶ πῶς ἔκανε πολλαῖς ἀνδραγαθείαις, καὶ ὕστερα ἐθανατώθη διὰ φθόνον χωρὶς πόλεμον. σ. 135 - 136: ΚΑΤΑ' ΑΛΟΓΟΣ Διαφόρων βιβλίων περιεχομένων ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΡΤΟΛΙ.

Στὰ παράφυλλα τοῦ ἀντίτυπου ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐγινε αὐτὴ ἡ περιγραφὴ ὑπάρχουν τὰ ἀκόλουθα κτητορικά σημεῖωματα:

- α. Τῷ παρὸν βιβλίῳ. εἶναι τοῦ Κωνσταντίνου Δημητρίου ντονα ἐκ πόλεως. οὐζωβήκ. τῆς Σερβίας. ἐγραυθ[ε:] ἐν μισκόλτζι τῆς περιήμουν οὐγγαρίας. 1791: Μαῖον 12. Miskolcz.
- β. Τὸ παρὸν βιβλίον ἐμοῦ γεοργήον δημητρίον ντόνα ἐκ πόλεως ζόβηκ τῆς Σερβίας ἐγράφη εἰς τὸ μισκόλτζι τῆς οὐγγαρίας 1806. Μαῖον 15.
- γ. ὥπιος το περνη καὶ δὲν τὸ φέρνη οπίσο να ηνε αφοριζέμένος ἀπὸ τοὺς τρηκασιούς θεοφόρους πατέρας καὶ ἀπο τὴν Κυρίαν ημων θεοτοκον

Ἡ ἐκδοσις αὐτῇ, τοῦ 1760, ἀντιπροσωπεύει τὴν ἑνατὴ γνωστὴ ἐκτύπωση τοῦ στιχουργήματος τοῦ Σταυρινοῦ, τὸ ὁποῖο συνοδεύεται πάντα, στὶς βενετικὲς ἐκδόσεις, ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῶν κατὰ τὴν Οὐγκροβλαχίαν τελεσθέντων τοῦ μητροπολίτη Μυρέων Ματθαίου. Ἀπὸ τίς ὁκτώ ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ οἱ ἑπτὰ ἔχουν ἐνταχθεῖ κανονικὰ στὶς δημοσιευμένες σειρὰς τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας: εἶναι οἱ ἐκδόσεις τοῦ 1638, 1642 καὶ 1647, καὶ οἱ τρεῖς «παρὰ Ἰωάννη Ἀντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ»⁴ τοῦ 1672, «παρὰ

3. Ὁ Δημοσθένης Ροῦσσος, *Studii Istorice*, ὅπ., σ. 167 σημειώνει ἄλλα ἀντίτυπα στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Βουδαπέστης καὶ στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης. Ἐνα ἀκόμη ἀντίτυπο βρέθηκε στὴν Narodna Biblioteka "Kyril y Metodij", τῆς Σόφιας· βλ. Μ. Stoyanov, *Livres grecs anciens en Bulgarie*, Σόφια 1978, σ. 49, ἀρ. 311 καὶ 313 (πβ. Φίλ. Ἡλιού, «Ἑλληνικὰ βιβλία στὴν Βουλγαρία», Ὁ Ἑξαριθμός, τ. ΙΕ', 1978/9, σ. 324, ἀρ. 28).

4. 1638: Legrand, B. H., *XVIIe s.*, τ. Ε', ἀρ. 68. Δὲν ἔχω δεῖ τὸ δημοσίευμα τοῦ V. Grecu, «Prima editie a lui Stavrianos si Matei al Mirelor», *Cordul Cosminului*, τ. 10, Cernowitz 1940, σ. 544 - 547. 1642: Γ. Γ. Λαδᾶς, *Προσθήκαι καὶ σημειώσεις εἰς τοὺς ἐκδοθέντας τόμους τῆς "Bibliographie Hellénique"* τοῦ Ém. Legrand καὶ τῶν συνεσχόντων ταύτην L. Petit καὶ H. Pernot. Σειρὰ πρώτη (1522 - 1790), Ἀθήνα (παράρτημα τοῦ π. Συλλέκτης), [1951], ἀρ. 20· βλ. τώρα καὶ Γ. Λαδᾶς-Ἀθ. Χατζηδημιος, *Προσθήκες, Διορθώσεις καὶ Συμπληρώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ Émile Legrand γιὰ τοὺς αἰῶνες XV, XVI καὶ XVII*, Ἀθήνα 1976, ἀρ. 162. Πρώτη ἀνακοίνωση: Γ. Ι. Ἀρβαντιτίδης, «Ἡ ἄγνωστος δευτέρα ἐκδοσις τῶν ἱστορικῶν ποιημάτων τοῦ βεστιαρίου Σταυρινοῦ καὶ τοῦ Μητροπολίτου Μυρέων Ματθαίου», π. Ὁ Συλλέκτης, τ. Α', τχ. 3 - 5, 1949, σ. 129 - 131. 1647: Μ. Φάσκολος, «Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης», Ὁ Ἑξαριθμός, τ. Θ', 1971, σ. 40, ἀρ. 26. Στὴν ἐκδοσὶν τοῦ 1642 θα πρέπει νὰ ἀναφέρεται ἡ ἀναγραφὴ τῶν Ἀνδραγαθειῶν στὸν κατάλογο ποὺ δημοσίεωψε ὁ Ι. Α. Ἰουλιανός, στὸ *Βιβλιαριδιον πρόχειρον τοῖς πᾶσι περιέχον τοὺς ἀριθμούς* —, Ἑνετίησιν αχμς', σ. (6).

Βαλεντίνω Μορτάλει» του 1681, «παρά Ἀνδρέα Ἰουλιανῶ» του 1683, «παρά Ν. Γ.»⁵ καὶ τοῦ 1742, «παρά Ἀντανίω τῷ Βόρτολι»⁶.

Στὴ σειρὰ αὐτὴ ⁷ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ ἔκδοση Σάρου τοῦ 1710, τὴν ὁποία εἶχε περιγράψει, στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, ὁ G. D. Teodorescu, ἀπὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης του⁸. Τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ ἔχει, φαίνεται, χαθεῖ ⁹ καί, ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐπισημανθεῖ κανένα ἄλλο. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀρκεσθοῦμε, γιὰ τὴν ὥρα, στὴν περιγραφή ποὺ δίνει ὁ ρουμάνος μελετητής, ὁ ὁποῖος σημειώνει μόνο τὶς διαφορὲς ποὺ ἐμφανίζουν οἱ τίτλοι τῆς ἔκδοσης τοῦ 1710 σὲ σχέση μὲ τοὺς τίτλους τῆς ἔκδοσης Mortali τοῦ 1672. Ἀντιγράφω :

Ἐνδραγαθειῖς τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἀνδρειοτάτου Μιχαήλ Βοϊρόνδα· ἔτι δὲ καὶ τὰ ὅσα ἐσυνέβησαν εἰς τὴν Οὐγκροβλαχίαν ἀπὸ

5. Legrand, *B.H.*, *XVIIe s.*, τ. Β', ἀρ. 510 (1672)· τ. Ε', ἀρ. 180 (1681)· τ. Β', ἀρ. 574 (1683). Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ 1681 βλ. Eric Gren, *Une édition rarissime des poèmes historiques grecs de Stavrinos le Vestiar et de Matthieu de Myre* [Sartryck ur Fran Smland och Hellas. Studier Tillänge Bror Olson], 1959, σ. 157 - 165. Ἡ ἔκδοση Γλυκῆ τοῦ 1668 ποὺ ἀναφέρει ὁ Γ. Ταβίρας, *Néa Ἑλλάς*, Ἀθήνα 1872, σ. 528 καὶ τὴν ὁποία ὁ Legrand περιέλαβε στὰ desiderata τοῦ 17ου αἰώνα (*B. H.*, *XVIIe s.*, τ. Γ', σ. 564) δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Ὁ Γ. Ἀρβαντιτίδης, *δ. π.*, σ. 130, ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ ἔκδοση Γλυκῆ τοῦ 1768. Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ προβάλλει ὁ Eric Gren, *δ. π.*, σ. 164, γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ὑπόθεσίν του ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχει ἔκδοση τῶν Ἀνδραγαθειῶν ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Andrea Giuliani στὰ χρόνια 1669 - 1672 δὲν εἶναι καθόλου πειστικά : ἀντίθετα, ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία του (σ. 162-164) γιὰ τὴν πυκνότητα τῶν ἐπανεκδόσεων τῶν Ἀνδραγαθειῶν, στὰ χρόνια 1672 - 1683, ποὺ ἀποδίδεται στὴν πολιτικὴ συγκυρία τῆς ἐποχῆς. Πρέπει, ἐπίσης, νὰ ἀποκλειστεῖ ἡ ὑπόθεση ποὺ ἔχει διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν Legrand (*Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τ. Β', Παρίσι 1881, σ. LXXIII καὶ *B. H.*, *XVIIe s.*, τ. Β', σ. 26, σημ. 2) ὅτι ὑπάρχει, ἐνδεχομένως, ἔκδοση τῶν Ἀνδραγαθειῶν στὴ Βλαχία, στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα.

6. Γ. Σ. Πλουμίδης, «Τὰ ἐν Παδοῦ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία», *Θησαυρίσματα*, τ. Ε', Βενετία 1968, σ. 224 - 225, ἀρ. 6 (στὸν παρένθετο πίνακα ΙΕ' φωτογραφικὴ ἀναπαραγωγή τῆς προμετωπίδας).

7. Ἡ ἔκδοση Γλυκῆ 1745, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ E. Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, Παρίσι 1877, σ. 17, εἶναι ἀνύπαρκτη : πρόκειται γιὰ τὴν ἔκδοση Γλυκῆ τοῦ 1785. Ἡ διόρθωση ἐγινε ἀπὸ τὸν Δημοσθένη Ρούσσο, «Θρήνος περὶ Κωνσταντινουπόλεως Ματθαίου Μυρρέων», π. *Νέος Ἑλληνομνημων*, τ. ΣΤ', 1909, σ. 498.

8. G. D. Teodorescu, "Scirici neogrece despre români", π. *Literatura si Arta Romana*, τ. Α', Βουκουρέστι 1896/7, σ. 284 - 286. Ἀπὸ τὸν Teodorescu γνωρίζουν τὴν ἔκδοση ὁ Δ. Ρούσσο, *Θρήνος περὶ Κωνσταντινουπόλεως*, *δ. π.*, καὶ *Studii Istorice*, *δ. π.*, τ. Α', σ. 167· ὁ V. Grecu, *Stavrinos*, *δ. π.*, σ. 201 - 202 καὶ ὁ Dan Simonesco, «Le chroniqueur Matthieu de Myre et une traduction ignorée de son "Histoire"», *Revue des Études Sud - Est Européennes*, τ. IV, 1966, σ. 104. Ὁ Γ. Ι. Ἀρβαντιτίδης, *δ. π.*, σ. 130, ἀναφέρει τὴν ἔκδοση στηριγμένος στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο δημοσιεύματα τοῦ Ρούσσου. Βλ. καὶ Φ. Ἡλιού, Ἀβιβλιογραφίες ἐκδόσεις, *δ. π.*, ἀρ. 120.

9. Βλ. V. Grecu, *δ. π.*, σ. 202.

τὸν καιρὸν ὁποῦ ἀφέντεψεν ὁ Σερμπανὸς Βοϊβόδας ἕως Γαβριὴλ Μογίλα Βοϊβόδα· ἔτι δὲ περιέχει καὶ τινὰς παραγγελιάς πνευματικὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ἡλιάσι Βοϊβόνδα, καὶ εἰς ὄλους τοὺς διαδόχους τῆς Ἀφεντίας καὶ Θρῆνον περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνετίσι 1710 Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σαρῶ ἀφί'. *Con Licenza de' Superiori*.

[μετὰ τῇ σ. 63, νέος τίτλος:]

Ἐτέρα Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγκροβλαχίαν Τελεσθέντων, ἀρξαμένη ἀπὸ Σερμπάναν Βοϊβόνδα, μέχρι Γαβριὴλ Βοϊβόνδα, τοῦ ἐνεστῶτος Δουκός. Πουηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν Ἀρχιερεῦσι Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Μυρέων, Κύρου Ματθαίου τοῦ ἐκ Πωγωνιανῆς. Καὶ ἀφιερωθεῖσα τῷ ἐνδοξωτάτῳ ἀρχοντὶ Κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Κατριτζῆ. Ἐνετίσι 1710. Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σαρῶ ἀφί'. *Con Licenza de' Superiori*.

80, σ. 174. Στὴν προμετωπίδα τὸ τυπογραφικὸ σῆμα τοῦ Σάρου, μὲ ἀρχικά NS.

Σημειῶνω, ἀκόμη, ὅτι ὑπάρχει ἐνδεχομένως ἄλλη μία, λανθάνουσα, ἔκδοση τῶν Ἀνδραγαθειῶν, ἀπὸ τὴν τυπογραφία Σάρου - Βόρτολι¹⁰ στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας 1730 - 1740.

Β'

Στὶς δύο τελευταῖες σελίδες τῆς ἔκδοσης τοῦ 1760¹¹ δημοσιεύεται κατὰ-λογος βιβλίων τοῦ Βόρτολι. Συνήθιζε ὁ βενετὸς τυπογράφος νὰ συμπληρῶναι τὴν ἢ τὶς σελίδες ποὺ ἔμεναν λευκές, στὸ τέλος τῶν ἐκδόσεών του, μὲ βιβλιοκαταλόγους στοὺς ὁποίους ἀναγράφονται οἱ διαθέσιμοι τίτλοι τῆς τυπογραφίας του¹². Σημειῶνω ὅτι τὸν ἴδιο χρόνον, 1760, ὁ Βόρτολι τύπωσε

10. Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια τυπογραφία, τοῦ Bortoli, ποὺ ἐκδίδει βιβλία καὶ στὸ ὄνομα τοῦ Σάρου· βλ. σχετικὰ Giorgio Plumidis, «Tre tipografie di libri greci: Salicata, Saro e Bortoli», *Ateneo Veneto*, τ. IX, 1971, σ. 246 κ. ἑξ.

11. σ. 135 - 136.

12. Γιὰ τοὺς βιβλιοκαταλόγους Βόρτολι/Σάρου βλ. Φ. Ἡλιού, *Προσθήκες*, δ.π., τ. Α', σ. 154 - 155 (ἀναγράφονται δυὸ αὐτόνομες ἐκδόσεις καὶ δεκατρεῖς κατάλογοι δημοσιευμένοι στὸ τέλος διαφόρων βιβλίων). Ὁ πίνακας πρέπει τῶρα νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὸν κατάλογο τοῦ 1712, ποὺ κυκλοφόρησε αὐτόνομα, καὶ τὸν κατάλογο τοῦ 1749, ὁ ὁποῖος περιέχεται στὴ *Νέα Ἱστορία Ἀθέσθη Κυθρέου*, ποὺ παρουσίασε πρόσφατα ὁ Ἀλέξης Πολίτης (Ἀθήνα 1983· ὁ «Κατάλογος Τῶν Βιβλίων Ἀντωνίου τοῦ Βόρτολι» καταλαμβάνει τὶς σ. 47 - 48 τῆς ἔκδοσης τοῦ 1749· δημοσιεύτηκε σχολιασμένος ἀπὸ τὸν Ἀλέξη Πολίτη, «Βιβλιογραφικὰ τεκμήρια», Ὁ Ἑρασιστῆς, τ. ΙΖ', 1981, σ. 274 - 277). Ἡ Εὐτυχία Δ. Λιάτα, «Εἰδήσεις γιὰ τὴν κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα», Ὁ Ἑρασιστῆς, τ. ΙΔ', 1977, σ. 30 - 34, παρουσίασε χειρόγραφο κατάλογο τοῦ Γλυκῆ, χρονολογημένο ἀπὸ τὸ 1713. Ὁ πρῶτος ἐντυπος κατάλογος τοῦ Γλυκῆ ποὺ γνωρίζουμε εἶναι τοῦ 1798 (βλ. Λαδάς - Χατζηδῆμος, *ΕΒ τῶν ἐτῶν 1796 - 1799*, Ἀθήνα 1973, ἀρ. 110) στὸν ὁποῖο ἀναγράφεται, πάντως, ὅτι ὑπάρχει καὶ προγενέστερος «Κατάλογος πάντων τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, καὶ ἄλλων πλείστων Νέων Βιβλίων τῆς Τυπογρα-

καὶ ἄλλο κατάλογο, στὴν τελευταία σελίδα τῆς ἐκδόσῃς του τῆς *Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*¹³. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ ὅτι στὸν κατάλογο τῆς *Θυσίας* δὲν ἀναγράφεται ἡ ἐκδοσις τῶν *Ἀνδραγαθειῶν*, ἐνῶ στὸν κατάλογο τῶν *Ἀνδραγαθειῶν* ἀναγράφεται ἡ ἐκδοσις τῆς *Θυσίας*, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, μέσα στὸν ἴδιο χρόνο, προηγήθηκε ἡ κυκλοφορία τοῦ κρητικοῦ ἔργου. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ κατάλογος τῶν *Ἀνδραγαθειῶν* εἶναι ὁ προτελευταῖος γνωστὸς κατάλογος τῆς τυπογραφίας τοῦ Βόρτολι¹⁴. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ δύο κατάλογοι ποὺ τύπωσε ὁ Βόρτολι τὸ 1760 ἐμφανίζουν σημαντικὰ διαφορὰς: 9 τίτλοι τοῦ καταλόγου τῆς *Θυσίας* δὲν περιέχονται στὸν κατάλογο τῶν *Ἀνδραγαθειῶν*, ἐνῶ 12 τίτλοι τοῦ καταλόγου τῶν *Ἀνδραγαθειῶν* δὲν ὑπάρχουν στὸν κατάλογο τῆς *Θυσίας*.

Δημοσιεύω, τώρα, τὸν κατάλογο ποὺ περιέχεται στὶς σ. 135 - 136 τῆς ἐκδόσῃς τῶν *Ἀνδραγαθειῶν*. Διατηρῶ τὴν ὀρθογραφία τοῦ ἐντύπου. Στὶς σημειώσεις προσπαθῶ νὰ ταυτίσω τὶς ἀναγραφόμενες ἐκδόσεις.

ΚΑΤΑ' ΛΟΓΟΣ

*Διαφόρων Βιβλίων περιεχομένων
ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ.*

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΡΤΟΛΙ.

Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνης. Ἱστορία διὰ στίχων.¹⁵

Ἀλκινόου Φιλοσόφου εἰς τὰ τοῦ Πλάτωνος δόγματα.¹⁶

Ἄνθος χαρίτων Νέον εἰς Ἱταλικήν, καὶ ἀπλὴν Ρωμαϊκὴν φράσιν.¹⁷

φίας μου». Ὁ κατάλογος αὐτὸς λανθάνει, ὅπως λανθάνει καὶ ἕνας ἀκόμη, προγενέστερος, ποὺ πρέπει νὰ κυκλοφόρησε πρὶν ἀπὸ τὸ 1760.

13. Ἀναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τοὺς Λαδᾶ - Χατζηδῆμο, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄρθου αἰῶνα*, Ἀθήνα 1964, σ. 105. (Στὴν ἐκδοσιν τοῦ 1760 θὰ πρέπει, μᾶλλον, νὰ ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀκέφαλο ἀντίτυπο τῆς *Θυσίας* ποὺ περιγράφει ὁ Α. Σιγάλας, Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 135). Τὸ 1760 δημοσίευσε κατάλογο τῶν ἐκδόσεών του καὶ ὁ Antonio Zatta, στὸ τέλος τῆς Γραμματικῆς Γεωγραφίας τοῦ Φατσέα.

14. Ὁ τελευταῖος ποὺ γνωρίζουμε δημοσιεύτηκε τὸ 1766 στὸ τέλος τῆς ἐκδόσῃς τῶν Μύθων τοῦ Αἰσώπου.

15. Ἐκδόσεις Σάρου τὸ 1729, 1738, 1747 (βλ. G. Veloudis, *Der neugriechische Alexander*, Μόναχο 1968, σ. 54 - 55) καὶ 1757 (Φ. Ἡλιοῦ, *Ἀβιβιογράφητες ἐκδόσεις*, ἀρ. 191).

16. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1748 (B. H., *XVIIIe s.*, ἀρ. 361).

17. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1755, μὲ ἐνδειξὴ «νῦν πρῶτον τυπωθέν» (B. H., *XVIIIe s.*, ἀρ. 471). Προγενέστερη γνωστὴ ἐκδοσις τὸ 1700, Σάρος (B. H., *XVIIe s.*, τ. Γ', ἀρ. 696). Γιὰ τὸ βιβλιογραφικὸ κενὸ ποὺ σημειώνεται στὴν πρώτη πεντηκονταετία τοῦ 18' αἰῶνα βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*, ὅ.π., τ. Α', σ. 188.

'Απόκοπος ὠφέλιμος πολλὰ διὰ τὸν κοπιασμένον.¹⁸

Βίος Αἰσώπου εἰς ἀπλὴν φράσιν.¹⁹

Βοσκοποῦλα, ἡ εἰς μορφήν.²⁰

Γαῖθάρου, Λύκου, καὶ 'Αλουποῦς.²¹

Γένος, καὶ κατορθώματα Πέτρου Αὐτοκράτορος πασῇ Ρωσσίας.²²

Γεωπονικόν, ὅπου περιέχει 'Ερμηνείας. πῶς νὰ κεντρώνωνται, καὶ νὰ φυτεύωνται τὰ Δένδρη, καὶ διάφορα 'Ιατρικὰ διὰ τὴν 'Υγείαν.²³

Γνωμολογικὸν περιέχον τὰ κατὰ 'Αλφάβητον τοῦ Χρυσολοῦζα Γνωμικὰ Μονόστιχα.²⁴

Διάγνωσις περὶ Φύσεως, καὶ 'Ιδιωμάτων Ζώων.²⁵

18. Τελευταία γνωστή ἐκδοσις πρὶν τὸ 1760 εἶναι τοῦ Σάρου, 1721 (*B. H.*, *XVIII* s., ἀρ. 133) ποὺ ἀντιπροσωπεύει καὶ τὸ τελευταῖο γνωστὸ τύπωμα τοῦ βιβλίου στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Γιὰ τὶς (πολλές) μεταγενέστερες ἐκδόσεις ποὺ πρέπει νὰ λανθάνουν πβ. Φίλιππος 'Ηλιού, «Σημειώσεις γιὰ τὰ "τραβήγματα" τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων τὸν 16ο αἰῶνα», π. 'Ελληνικά, τ. ΚΗ', 1975, σ. 125₄ καὶ Γ. Κεχαγιόγλου, *Λαϊκὰ λογοτεχνικὰ ἔντυπα*, τ. Α', 'Αθήνα, 'Ερμῆς, 1982, σ. 31.

19. 'Η ἀναγραφὴ ἀντιστοιχεῖ σὲ λανθάνουσα ἐκδοσις. Δὲν ἔχει ἀκόμῃ βρεθεῖ ἐκδοσις τοῦ μικροῦ αὐτοῦ λαϊκοῦ βιβλίου στὰ χρόνια ποὺ μεσολαβοῦν ἀνάμεσα στὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη γνωστή ἐκτύπωση: 1644, I. A. 'Ιουλιανὸς (Μ. Φάσκολος, «Τὰ παλαιὰ ἑλληνικά βιβλία τοῦ 'Ελληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ 'Αγίου 'Αθανασίου τῆς Ρώμης», 'Ο 'Ερμηνεύτης, τ. Θ', 1971, σ. 36, ἀρ. 20) καὶ 1775, Α. Βόρτολις (*B. H.*, *XVIII* s., ἀρ. 821). Γιὰ τὴ συχνὴ παρουσίαν τοῦ τίτλου στοὺς καταλόγους τοῦ Βόρτολι στὰ χρόνια 1720 - 1760 πβ. Φ. 'Ηλιού, *Προσθήκες*, δ.π., τ. Α', σ. 145 καὶ 219· αὐτ., σ. 322 [*Βιβλιογράφητες ἐκδόσεις*, ἀρ. 132] σημειώνεται λανθάνουσα ἐκδοσις Σάρου ἢ Βόρτολι προγενέστερη ἀπὸ τὸ 1721. 'Η παρουσία «Βίου Αἰσώπου» σὲ χειρόγραφο κατάλογο τοῦ Γλυκῆ, τοῦ 1713 (βλ. Εὐτυχία Δ. Λιάτα, *Εἰδήσεις*, δ.π., σ. 31, ἀρ. 11) ὑποδηλώνει καὶ λανθάνουσα ἐκδοσις τοῦ Γλυκῆ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα (πρῶτη γνωστή καὶ βιβλιογραφημένη ἐκδοσις Γλυκῆ: τὸ 1783· *B. H.*, *XVIII* s., ἀρ. 1096). Δὲν εἶναι σαφές σὲ τί εἶδους «Αἰσώπου» ἀναφέρεται ἡ παραγγελία δέκα ἀντιτύπων στὴν τυπογραφία Γλυκῆ τὸ 1680 (G. Veloudis, *Das griechische Druck- und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670 - 1854)*, Wiesbaden 1974, σ. 137): ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Βίο* κυκλοφοροῦσαν, τότε, παράλληλα, καὶ οἱ *Μῦθοι* τοῦ Αἰσώπου, σὲ ἀπλὴ γλώσσα.

20. 'Υπάρχει λανθάνουσα ἐκδοσις τῆς *Βοσκοποῦλας*, ἀπὸ τὸν Βόρτολι, τὸν χρόνο ποὺ κυκλοφόρησε καὶ ὁ κατάλογος ποὺ σχολιάζουμε. 'Αναφέρεται ἀπὸ τὸν Γ. Ζαβίρα, *Νέα 'Ελλάς*, 'Αθήνα 1872, σ. 482 (τὸ «παρὰ αὐτῶν» τῷ Βόρτολῃ) πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ: «παρὰ ἀντῶν: τῷ Βόρτολῃ») = Φ. 'Ηλιού, *Βιβλιογράφητες ἐκδόσεις*, ἀρ. 195. Σημειώσω καὶ τὶς ἀμέσως προηγούμενες ἐκδόσεις, πάντα ἀπὸ τὸν Βόρτολι, στὰ 1752, 1754 καὶ 1755. Γιὰ τὰ βιβλιογραφικὰ κενὰ, ποὺ ὑποδηλώνουν λανθάνουσες ἐκδόσεις τῆς *Βοσκοποῦλας*, πβ. Φ. 'Ηλιού, *Προσθήκες*, δ.π., τ. Α', σ. 203 - 204.

21. 'Υπάρχει ἐκδοσις τοῦ Βόρτολι (λανθάνουσα), στὰ 1760 (*B. H.*, *XVIII* s., ἀρ. 544).

22. 'Εκδοσις Βόρτολι, τὸ 1737 (*B. H.*, *XVIII* s., ἀρ. 237).

23. 'Υπάρχει (ἀβιβλιογράφητη) ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1755 (πβ. Φ. 'Ηλιού, *Βιβλιογράφητες ἐκδόσεις*, ἀρ. 185).

24. 'Υπάρχει ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1760 (*B. H.*, *XVIII* s., ἀρ. 545).

25. 'Εργο τοῦ Δαμασκηνοῦ Στουδίτη ἢ *Μερικὴ Διάγνωσις ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσό-*

*Διδασκαλία Θεωριοπρακτική, περὶ τῶν Πυρετῶν.*²⁶
*Διήγησις τῆς Κρήτης.*²⁷
Ἐρβᾶν Διάλογος μετὰ τοῦ Ἀγίου Γρηγεντίου. Προσέτι ὁ Βίος τῆς
*Ἀγίας Μαρίνης, καὶ ἕτερα.*²⁸
*Ἐρωτόκριτος.*²⁹
*Ἐρωφίλη, Τραγωδία.*³⁰
*Ζηνοβία. Πρᾶξις Δραματιτῆ Πέτρου τοῦ Μεταστασίου.*³¹
*Θρησκευία, ἥτοι τάξις τῶν Ἑβραίων.*³²
*Θυσία τοῦ Αβραάμ.*³³
Ἱστορία ἀληθῆς τῆς Βασιλείας Φιλίππου τοῦ Μακεδόνο, καὶ τοῦ Μεγάλου
*Ἀλεξάνδρου.*³⁴

φων περὶ φύσεως καὶ ιδιωμάτων τινῶν ζώων, συνεκδίδεται μὲ τὸ *Εἰρημολόγιον*, σὲ ἓνα τόμο ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερη σελίδα τίτλου, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει καὶ τὴν αὐτόνομη κυκλοφορία τοῦ ἔργου. Ὑπάρχει ἔκδοσις Βόρτολι τὸ 1760 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 553).

26. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1745 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 328). Πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ J. J. Santorini μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Στρατηγό.

27. Πρόκειται γιὰ τὴν *Διήγησι* διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ. Τοῦ βιβλίου εἶναι γνωστὲς μόνον δύο ἐκδόσεις: ἡ πρώτη, τοῦ 1681 (*B. H., XVIIe s.*, τ. Β', ἀρ. 565) καὶ ἡ λανθάνουσα ἐπανέκδοσις Σάρου, τὸ 1710 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 63). Ἡ ἀναγραφή στὸν κατάλογο τοῦ 1760 πρέπει νὰ ἀντιστοιχεῖ σὲ λανθάνουσα ἔκδοσις. Σημειῶνω τὴ συνεχὴ παρουσία τοῦ τίτλου σὲ ὅλους τοὺς καταλόγους τοῦ Βόρτολι ἀπὸ τὸ 1720 ὥς τὸ 1766.

28. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1747 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 349).

29. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1748, μὲ ἐνδειξὴ «τώρα τὴν τέταρτην φορὰν---τυπωμένον» δὲν ἔχει βρεθεῖ ἀντίτυπο (πβ. *B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 370· Γ. Γ. Λαδᾶς - Α. Δ. Χατζηδημός, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἶώνα*, Ἀθῆνα 1964, ἀρ. 53). Οἱ προηγούμενες ἐκδόσεις εἶναι καὶ αὐτὲς τοῦ Βόρτολι: 1713 («τώρα διὰ πρώτην φορὰν» *B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 88), 1737 («τώρα τὴν δευτέραν φορὰν» *B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 243). Ἡ τρίτη, ἀριθμημένη, ἔκδοσις τοῦ Βόρτολι (c. 1738 - 1747) λανθάνει. Ἀνάμεσα στὴν τέταρτη ἔκδοσις Βόρτολι (1748) καὶ στὴν ἔκδοσις τοῦ καταλόγου ποὺ σχολιάζουμε (1760) ὑπάρχουν δύο ἐκδόσεις τοῦ Γλυκῆ: 1756 (λανθάνει· πβ. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς*, 1872, σ. 206) καὶ 1758 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 521).

30. Ἐκδοσις Βόρτολι (ἡ μόνη γνωστὴ ἀπὸ αὐτὸ τὸ τυπογραφεῖο) τὸ 1746 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 345).

31. Ἡ ἔκδοσις λανθάνει. Πρέπει νὰ ἔχει γίνεи στὰ χρόνια 1753 - 1755, ἀφοῦ πρωτοεμφανίζεται στοὺς καταλόγους τοῦ Βόρτολι τὸ 1755 (δὲν ὑπάρχει στὸν κατάλογο τοῦ 1752 καὶ τοὺς προηγούμενους)· βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*, ὁ. π., τ. Α', σ. 205 - 206.

32. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1755 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 457).

33. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1760 (Λαδᾶς - Χατζηδημός, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ 18ο αἶώνα*, τ. Α', ἀρ. 85).

34. Ἐκδοσις Βόρτολι, τὸ 1751 (Λαδᾶς - Χατζηδημός, ὁ. π., [τ. Α'], ἀρ. 211· τ. Β', ἀρ. 354).

Ἱστορία Μωρέως.³⁵

Ἱστορία Ἑμπερίων Βασιλέως τῆς Προβέντζας.³⁶

Ἱστορία τῆς Σκότζιας.³⁷

Μιχαὴλ Βοεβόδας.³⁸

Μπερτόλδος, Βιβλίον ὥραιότατον.³⁹

Μῦθοι Αἰσώπου εἰς κοινὴν γλῶσσαν.⁴⁰

Παλαιαῖς Ἱστορίαις ὅλων τοῦ Κόσμου Τοῦ Κυρίου Ρολλίν, μεταφρασθεῖσαι εἰς ἀπλὴν φράσιν, εἰς Τόμους Δεκάξη.⁴¹

Πέτρον Ἀλεξιοβίχη Αὐτοκράτορος Ρουσίας μετὰ Γεωγραφικῶν Ἱστο-
-ῶν. Τόμοι δύο.⁴²

35. Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Μάνθου Ἰωάννου Ἱστορία περὶ τῆς συμφορᾶς καὶ σκλαβίας τοῦ Μωρέως, στὴν ὁποία περιέχεται καὶ Στιχολογία πολλῶν ἄλλων ὁπο-
θέσεων, λανθάνει. Πρέπει νὰ ἔχει κυκλοφορήσει τὸ 1725 - 1726 (βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, *Νέα στοιχεία γιὰ ἑλληνικά ἐντυπω. τοῦ 18. αἰώνα. Ἐνδείξεις τοῦ Βενετικοῦ ἀρχεδιακοῦ ἐλικοῦ, Θεσσαλονίκη* [ἀνάτ. ἀπὸ τὴν Ἑπιστημονικὴ Ἐπιτηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχο-
λῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. ΚΒ'], 1984, σ. 239). Ὁ τίτλος ἐμφανίζεται σὲ κατάλογο τοῦ Βόρτολι τὸ 1730 (*Μαργαρίται, ἀνθλ.*, σ. 344· πβ. G. Veloudis, *Der neugriechische Alexander*, δ. π., σ. 146). Μὲ ἀβιβλιογράφητη ἔκδοση Σάρου ἢ Βόρ-
τολι, ποὺ πρέπει νὰ ἔχει γίνει τὸ 1739 καὶ ἡ ὁποία περιέχει καὶ κατάλογο βιβλίων, πρέπει νὰ ταυτιστεῖ τὸ ἀκέφαλο ἐντυπο ποὺ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Α. Σιγάλα, Ἀπὸ τὴν πνευμα-
τικὴν ζωὴν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας, δ. π., σ. 134 - 135· πβ. Φ. Ἡλιού, Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, δ. π., ἀρ. 159. Ὁ τίτλος ἐπανέρχεται στοὺς καταλόγους τοῦ Βόρτολι τὸ 1740, 1746, 1749, 1752 καὶ 1755. Ἡ ἀναγραφή στὸν κατάλογο τοῦ 1760 πρέ-
πει νὰ ἀντιστοιχεῖ σὲ λανθάνουσα ἔκδοση τῆς δεκαετίας τοῦ 1750.

36. Ὑπάρχει ἔκδοση Βόρτολι, τὸ 1747 (Λαδᾶς - Χατζηδόμος, δ. π., τ. Α', ἀρ. 49), ἡ πρώτη γνωστὴ ὅσπερ ἀπὸ ἓνα μεγάλο βιβλιογραφικὸ κενὸ ὀδηγὸντα χρόνων. Προ-
ηγούμενη γνωστὴ καὶ βιβλιογραφημένη ἔκδοση τὸ 1666, ἀπὸ τὸν Α. Ἰουλιανὸν (B. H., *XVIIe s.*, τ. Β', ἀρ. 470).

37. Ἡ ἔκδοση στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ κατάλογος τοῦ 1760 λανθάνει. Οἱ ἀμέ-
σως προηγούμενες γνωστὲς καὶ βιβλιογραφημένες ἐκδόσεις εἶναι τοῦ Βαρβόνιου, 1683
καὶ τοῦ Γλυκῆ, 1699 (B. H., *XVIIe s.*, τ. Ε', ἀρ. 198 καὶ τ. Γ', ἀρ. 689). Τὸ βιβλίον ἐπανέρ-
χεται σταθερὰ στοὺς καταλόγους Βόρτολι - Σάρου τῶν ἐτῶν 1720 - 1766 (πβ. Φ. Ἡλιού, *Προσθήκες*, δ. π., τ. Α', σ. 246). Ἡ πρώτη γνωστὴ ἔκδοση Βόρτολι ποὺ εἶναι καὶ ἡ πρώτη
βιβλιογραφημένη ἔκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ στὸν 18ο αἰῶνα ἔγινε τὸ 1762 (Λαδᾶς -
Χατζηδόμος, δ. π., τ. Α', ἀρ. 92), ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἔκδοση πρὶν ἀπὸ τὸ
1721 (πβ. Φ. Ἡλιού, Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, δ. π., ἀρ. 135).

38. Πρόκειται, φυσικὰ, γιὰ τὴν ἔκδοση στὸ τέλος τῆς ὁποίας δημοσιεύεται ὁ κατὰ-
λογος ποὺ σχολιάζουμε.

39. Ἡ ἔκδοση στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ κατάλογος τοῦ 1760 δὲν ἔχει βρεθεῖ. Πρέ-
πει νὰ ἀντιστοιχεῖ στὴ λανθάνουσα ἔκδοση τῶν ἐτῶν c. 1753 - 1755 γιὰ τὴν ὁποία βλ.
Φ. Ἡλιού, *Προσθήκες*, δ. π., τ. Α', σ. 207 καὶ 324 [Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις], ἀρ. 182.

40. Ἐκδοση Βόρτολι, τὸ 1752 (B. H., *XVIIIe s.*, ἀρ. 404).

41. Ἐκδοση Βόρτολι, τὸ 1750 (B. H., *XVIIIe s.*, ἀρ. 396).

42. Πρόκειται γιὰ τὸν *Βίο Πέτρον τοῦ Μεγάλου Αὐτοκράτορος Ρουσίας*, μετάφραση
ἀπὸ τὰ ἰταλικά, Βενετία, Βόρτολι, 1737 (B. H., *XVIIIe s.*, ἀρ. 236).

Πορτολάνος, Βιβλίον περιέχον τὸν Λιμένας, καὶ τὸ διάστημα ἀπὸ
Τόπον εἰς Τόπον, καὶ ἄλλα ὅμοια.⁴³

Συντίπια τοῦ Φιλοσόφου.⁴⁴

Ταρίφα μὲ ταῖς Πόσαις, καὶ πρακτικὴ τῶν Λογαριασμῶν.⁴⁵

Τύχαι Τηλεμάχου, Υἱοῦ τοῦ Ὀδυσσεύς, εἰς δύο τόμους.⁴⁶

Ἀπὸ τοὺς τριανταδύο τίτλους ποὺ ἀναγράφονται στὸν κατάλογο τοῦ 1760 ὁκτὼ ἢ ἐννέα⁴⁷ ὑποδεικνύουν ἢ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ ἰσαριθμῶν ἐκδόσεων Βόρτολι ἢ Σάρου ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ λανθάνουν, ἐνῶ δύο ἄλλοι⁴⁸ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἐκδόσεις ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐνταχθεῖ κανονικὰ στὶς δημοσιευμένες σειρὲς τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ 18ου αἰώνα.

Οἱ λανθάνουσες ἐκδόσεις πρέπει, νομίζω, νὰ τοποθετηθοῦν στὴ δεκαετία τοῦ 1750 (γιά μερικὲς τὰ χρονολογικὰ ὅρια μποροῦν, χάρις στὴ μαρ-

43. Ἐκδοσὴ Σαρου, τὸ 1729 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 192).

44. Πρώτῃ γνωστὴ καὶ βιβλιογραφημένη ἐκδοσὴ εἶναι τοῦ Βόρτολι, τὸ 1744 (Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*, δ. π., τ. Α', ἀρ. 113). Ὑπάρχει λανθάνουσα ἐκδοσὴ τὸ 1755 (αὐτ., σ. 164 καὶ Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, ἀρ. 188), ἴσως τοῦ Βόρτολι. Εἶχα ὑποθέσει, μὲ βάση τὴ μαρτυρία τοῦ καταλόγου Σάρου / Βόρτολι τοῦ 1720, ὅτι ἡ πρώτη, λανθάνουσα, ἐκδοσὴ τοῦ *Συντίπια* πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1721 (*Προσθήκες*, δ. π., τ. Α', σ. 152, 164 καὶ Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, ἀρ. 139). Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ χειρόγραφου κατalogου Γλυκῆ τοῦ 1713 (Εὐτυχία Λιάτα, *Εἰδήσεις*, δ. π., σ. 31), στὸν ὁποῖο ἀναγράφεται «Συντίπας πρὸς S. 14», μεταθέτει τὸ χρονικὸ ὄριο πρὶν ἀπὸ τὸ 1714. Πρόσφατα ἐπισημάνθηκε μία, ἀκόμη, ἐκδοσὴ τοῦ *Συντίπια*, ἀπὸ τὸν Βόρτολι, τὸ 1765· βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, «Δύο ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις», π. Ἑλληνικά, τ. 34, 1982/3, σ. 494 - 496. Ὁ Γ. Κεχαγιόγλου πιθανολογεῖ (αὐτ., σ. 496 καὶ «Ὁ βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς Συντίπας», π. *Greco - Arabica*, τ. 1, 1982, σ. 119) τὴν ἐκδοσὴ καὶ ἄλλης, λανθάνουσας ἐκδόσεως, ἀπὸ τὸν Θεοδοσίου τὸ 1765 ἢ 1766· βλ. τώρα καὶ Γ. Κεχαγιόγλου, *Νέα στοιχεῖα*, δ. π., σ. 243.

45. Ἡ πρώτη γνωστὴ καὶ βιβλιογραφημένη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου ποὺ τιτλοφορεῖται *Πρακτικὴ διὰ κάθε λογαριασμόν* (καὶ: *Πρακτικὴ τῶν λογαριασμῶν*)—, τὸ ὁποῖο ἀναγράφεται στοὺς βιβλιοκαταλόγους ὡς *Ταρίφα μὲ ταῖς Πόσαις*, εἶναι ἐκείνη ποὺ τύπωσε ὁ Σάρος, «ἐπιμελεῖα καὶ διορθώσει Ἰωάννου ἱερέως τοῦ Ἀβραμίου», τὸ 1708 (Τρ. Ε. Σκλαβενίτης, «Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1670 - 1861)», Ὁ Ἑρανιστής, τ. ΙΕ', 1979, σ. 117, ἀρ. 3). Σ' αὐτὴν ἀντιστοιχεῖ, ἐνδεχομένως, καὶ ἡ λανθάνουσα ἐκδοσὴ Σάρου / Βόρτολι ποὺ εἶχα σημειώσει στὶς Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, ἀρ. 140. Ὁ τίτλος ἐπανέρχεται, συστηματικά, στοὺς καταλόγους Σάρου / Βόρτολι τῶν ἐτῶν 1720 - 1760. Ἡ ἐκδοσὴ στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ κατάλογος τοῦ 1760 δὲν μπορεῖ νὰ καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τοῦ 1708: πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες λανθάνουσες ἐκδόσεις στὰ χρόνια 1720 - 1760. Σημειῶνω ὅτι καὶ ἡ ἐκδοσὴ τοῦ 1708 ἐμφανίζεται ὡς «νεωστὶ μετατυπωθεῖσα». Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τίτλου σὲ παραγγελίες πρὸς τὴν τυπογραφία τοῦ Γλυκῆ, τὸ 1680 (G. Veloudis, *Glykis*, δ. π., σ. 137), φανερώνει ὅτι τὸ βιβλίο πρωτοτυπώθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ὀγδοὴ δεκαετία τοῦ 17ου αἰώνα.

46. Ἐκδοσὴ Βόρτολι, τὸ 1742 (*B. H., XVIIIe s.*, ἀρ. 209).

47. Κάποιες ἐπιφυλάξεις μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ νέας ἐκδόσεως τῆς *Διηγέσεως* τοῦ Μπουνιαλῆ.

48. Ἡ Ἱστορία τοῦ Μεγαλέξανδρου, τοῦ 1757· καὶ τὸ *Γεωπονικόν*, τοῦ 1755.

τυρία ἄλλων βιβλιοκαταλόγων τῆς ἴδιας περιόδου, νὰ ἐντοπιστοῦν κάπως ἀκριβέστερα). Εἶναι οἱ ἀκόλουθες⁴⁹:

1. 'Απόκοπος [Σάρος ἢ Βόρτολι, c. 1750 - 1760].
2. Βίος Αἰσώπου --- εἰς ἀπλὴν φράσιν [Σάρος ἢ Βόρτολι, c. 1750 - 1760].
3. 'Η Βοσκοποῦλα ἡ εὐμορφη [Βόρτολι, 1760].
4. Διήγησις διὰ στίχων τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν νήσῳ Κρήτῃ--- παρὰ Μαρίνου Τζάνε --- τοῦ Μπουνιαλῆ [Σάρος ἢ Βόρτολι, c. 1750 - 1760(:)]⁵⁰.
5. Ζηνοβία --- Πέτρου Μεταστασίου [Βόρτολι, c. 1753 - 1755].
6. 'Ιστορία περὶ τῆς συμφορᾶς καὶ σκλαβίας τοῦ Μωρέως --- Μάνθου 'Ιωάννου [Σάρος ἢ Βόρτολι, c. 1750 - 1760].
7. 'Ιστορία τοῦ Βασιλέως τῆς Σκοτζίας [Σάρος ἢ Βόρτολι, c. 1750 - 1760].
8. Πανουργαίαι ὑψηλόταται Μπερτόλδου [Βόρτολι, c. 1753 - 1755].
9. Πρακτικὴ διὰ κάθε λογαριασμὸν --- περιέχουσα καὶ τὰς πόστας [Βόρτολι, c. 1750 - 1760 ἢ, ἐνδεχομένως, 1753 - 1760].

Γ'

Τὴν ἔκδοση τῶν 'Ανδραγαθειῶν τοῦ 1760 ἀκολούθησαν τρεῖς ἀκόμη (γνωστὲς καὶ βιβλιογραφημένες) ἀνατυπώσεις, καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ τὴν τυπογραφία τοῦ Νικολάου Γλυκῆ: τὸ 1768⁵¹, τὸ 1785⁵² καὶ τὸ 1806⁵³. Εἶναι ἐνδε-

49. 'Απὸ αὐτὲς οἱ τρεῖς (Βοσκοποῦλα, Ζηνοβία, Μπερτόλδος) ἔχουν ἤδη ἐνταχθεῖ στὸ Φ. 'Ηλιού, 'Αβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, ὁ. π., ἀρ. 182, 183, 195.

50. Βλ. πρὸ πάνω, σημ. 47.

51. B. H., XVIIIe s., ἀρ. 672. Τὰ τρία ἀντίτυπα τῆς ἔκδοσης αὐτῆς ποὺ μπόρεσα νὰ δῶ (Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Κοζάνης καὶ Βιβλιοθήκη Κώστα Στάικου) ἐμφανίζουν, ὅλα, τὴν ἀκόλουθον ἰδιοτυπία: στὸ κάτω δεξιὸ μέρος τῆς τελευταίας σελίδας (134) καὶ μετὰ τὴν λέξη ΤΕΛΟΣ, εἶναι τυπωμένα τὰ γράμματα ΚΑ- τὰ ὁποία, κατὰ τὴν τυπογραφικὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, δηλώνουν τὴν ἀρχὴ τῆς λέξης μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει ἡ ἐπόμενη σελίδα. Τὸ ΚΑ- αὐτὸ πρέπει νὰ παραπέμπει στὴ λέξη ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ μὲ τὴν ὁποία θὰ ἀρχίζε ἡ σελίδα 135. Ἵσως, λοιπόν, ὑπάρχουν ἀντίτυπα τῆς ἔκδοσης τῶν 'Ανδραγαθειῶν τοῦ 1768, στὰ ὁποία νὰ περιέχεται Κατάλογος τῶν βιβλίων τῆς Τυπογραφίας τοῦ Γλυκῆ. Δὲν ἀποκλείεται, πάντως, νὰ πρόκειται γιὰ ἀπλὴ τυπογραφικὴ ἀβλεψία. Στὴν περίπτωσιν αὕτῃ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἰταλὸς στοιχειοθέτης τῆς ἔκδοσης Γλυκῆ τοῦ 1768 χρησιμοποίησε, ὅπως εἶταν ἡ συνήθεια, ἀντὶ χειρογράφου τὴν ἔκδοση Βόρτολι τοῦ 1760 καί, δουλεύοντας μηχανικά, σύνθεσε πανομοιότυπα τὴ σελίδα 134 ἢ ὁποία καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ 1760 εἶχε, κάτω δεξιὰ, τὸ παραπεμπτικὸ ΚΑ-, ποὺ ὁδηγοῦσε στὸν ΚΑΤΑΛΟΓΟ διαφορῶν βιβλίων τῆς τυπογραφίας τοῦ Βόρτολι, αὐτὸν ποὺ ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ στὶς ἀμέσως προηγούμενες σελίδες. Γιὰ μιὰ παραγγελία τῶν 'Ανδραγαθειῶν, τὸ 1780, ποὺ θὰ καλύφθηκε μὲ ἀντίτυπα τῆς ἔκδοσης τοῦ 1768, βλ. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆς, «Μαρτυρίες γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ ἐλληνικοῦ βιβλίου (1780 - 1783)», π. Δωδώνη, τ. Γ', 1981, σ. 145.

52. B. H., XVIIIe s., ἀρ. 1151.

53. Γκίνης - Μέζας, τ. Α', ἀρ. 3230. Στὴν ἐκτύπωση αὕτῃ πρέπει νὰ ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀναγραφή τῶν 'Ανδραγαθειῶν σὲ ἔκδοση Γλυκῆ τοῦ 1807 (Βίος τοῦ Βερτολδίνου·

χόμενο να έχει προηγηθεί και μία έκδοση Θεοδοσίου στα χρόνια 1765 - 1766⁵⁴. Ύστερα οι ελληνικές εκδόσεις σταματούν και ο τίτλος δέν επανεμφανίζεται ούτε όταν, μετά το 1830, τα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας αναζωογονούν την μακραίωνη παράδοση της λαϊκής λογοτεχνικής φυλλάδας, επανεκδίδοντας το σύνολο, περίπου, των τίτλων που συγκροτούσαν τον κορμό της λαϊκής βιβλιοθήκης των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Τρεις μνείες του βιβλίου στους καταλόγους του Γλυκή του 1812⁵⁵, του 1814⁵⁶ και του 1818⁵⁷, χωρίς να αποκλείουν έντελως την ύπαρξη κάποιας, ακόμη, λανθάνουσας έκδοσης, πρέπει, κανονικά, να καλύπτονται από αδιάθετα αντίτυπα της έκδοσης του 1806⁵⁸.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

πβ. N. Gaidagis, *Catalogul Cartilor Grecesti de la Biblioteca Centrala Universitara M. Eminescu*, Ίάσι 1978, σ. 142, αρ. 92).

54. Βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, *Νέα στοιχεία*, θ. π., σ. 243.

55. *Κατάλογος των Κοινών Βιβλίων της Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκή*, Βενετία 1812, σ. 20: «Μηχαήλ Βοεβόδα» (τιμή: 1 Λίτρα και 10 σολδία).

56. *Κατάλογος των Κοινών Βιβλίων της Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκή*, Βενετία 1814, σ. 20: «Μηχαήλ Βοεβόδα» (τιμή: 1 Λίτρα και 10 σολδία).

57. *Κατάλογος των Κοινών Βιβλίων της Τυπογραφίας Νικολάου Γλυκή*, Βενετία 1818, σ. 23: «Μηχαήλ Βοεβόδα» (τιμή: Λίτρες 2).

58. Οι *Ἀνδραγαθείες* δέν περιλαμβάνονται στους καταλόγους του Γλυκή των ἐτῶν 1802, 1805, 1815, 1816 καὶ 1821 (δέν μπόρεσα νά δῶ τὸν κατάλογο τοῦ 1808· οἱ κατάλογοι τοῦ 1798, 1806 καὶ 1820 δέν περιλαμβάνουν φυλλάδες καὶ λειτουργικά βιβλία). Δέν ἀναφέρονται, ἐπίσης, στὸν κατάλογο τοῦ Π. Θεοδοσίου τοῦ 1812, οὔτε στους καταλόγους τῶν βενετικῶν τυπογραφείων ποὺ κυκλοφόρησαν μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821